

Дмитро Гордієнко

УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКІ ВІДНОСИНИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ПАВЛА СОХАНЯ

Розвиток української історичної науки кінця ХХ – початку ХХІ ст. нерозривно пов'язаний з іменем Павла Степановича Соханя. Попри те, що науковий шлях дослідника був довгим і він є автором сотень наукових праць, з позицій сьогодення Сохань назавжди залишиться в історії української історичної науки насамперед як організатор науки, людина, яка відродила і протягом багатьох років спрямовувала українську археографію¹. Саме завдяки старанням П. Соханя спершу була відроджена Археографічна комісія АН УРСР (1987 р.), а згодом створено Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (1991 р.), який “став одним з важливих наукових осередків духовного відродження народу і розбудови незалежної України”², першим і багаторічним директором якого і був П. Сохань.

Власне ця організаційна, археографічна складова певним чином “затушувала” Соханя-славіста, насамперед болгариста, яким він власне і вважався протягом багатьох років своєї життєтворчості. Безперечно, умови часу диктували й коло наукових тем для українських істориків. Саме в повоєнні роки активно розвивалась тема різноманітних “братерств”, “дружб” тощо СРСР чи якоїсь його республіки з країнами соцтабору. Вагоме значення радянське керівництво надавало Болгарії, а тому й на історичну науку покладалась розробка зв'язків з цією слов'янською країною, як і взагалі дослідження її історії та культури. У цій сфері розпочав свою наукову діяльність і П. Сохань. Поява його монографії “Пламенный революционер. Жизнь и революционная деятельность Георгия

¹ Саме ця складова в життєдіяльності П. Соханя на сьогодні найбільше й розкрита в історіографії: О. Маврін, *Візія Павла Соханя щодо розвитку української археографії*, Славистична збірка, К. 2015, вип. 1: Збірка статей за матеріалами Перших Міжнародних наукових Соханівських читань (м. Київ, 18 листопада 2014 р.), за ред. Д. Гордієнка та В. Корнієнка, с. 13–21; О. Марченко, *Внесок Павла Соханя у відродження української археографії: щодо діяльності Археографічної комісії*, Славистична збірка, К. 2015, вип. 1: Збірка статей за матеріалами Перших Міжнародних наукових Соханівських читань (м. Київ, 18 листопада 2014 р.), за ред. Д. Гордієнка та В. Корнієнка, с. 5–12.

² В. Даниленко, *Павло Степанович Сохань: Життєвий і творчий шлях*, Павло Степанович Сохань (До 70-річчя від дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності), упоряд. О. Ємець, О. Крук, К. 1996, с. 10.

Димитрова” (К. 1962) стала помітним явищем наукового світу України та Болгарії³ і певним чином визначила подальшу наукову долю вченого. Таким чином, основний інтерес П. Соханя полягав у дослідженні історії країн Південно-Східної та Центральної Європи нового та новітнього часу, їх міжнародних зв’язків, насамперед з Україною та СРСР загалом⁴. Безумовно, ці праці переслідували не лише наукову, а й політичну, ідеологічну мету. Однак, з точки зору сьогодення варто відмітити і те, що в дослідженнях П. Соханя зовнішньополітичним контрагентом слов’янських країн як правило виступав не СРСР, а Україна, що вже формувало уявлення про Україну як окремих суб’єкт міжнародних відносин. Праці вченого вирізняв і міцний джерельний фундамент, що на фактологічному рівні вони зберігають свою актуальність до сьогодні.

Як було відзначено, дослідження П. Соханя зосереджувались на історії нового та новітнього часу. Проте, не оминув дослідник і питань історії середньовіччя, як і ранньомодерного часу. Ці сюжети висвітлені у відповідних розділах його монументальної праці “Очерки истории украинско-болгарских связей” (К. 1976), що була перекладена та перевидана і в Болгарії⁵, а згодом ці сюжети були в дещо переробленому та доопрацьованому вигляді опубліковані окремою статтею в часописі “Софія Київська: Візантія. Русь. Україна”⁶.

Праця Соханя “Очерки истории украинско-болгарских связей” створена на широкій джерельній та історіографічній базі, охоплює як вітчизняну, так і болгарську літературу та архівосховища, що було відмічено й рецензентами⁷.

³ В. Даниленко, *Павло Степанович Сохань: Життєвий і творчий шлях*, с. 6; В. Даниленко, *Павло Степанович Сохань: Учений і Вчитель*, Павло Степанович Сохань. До 80-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної діяльності, упоряд. О.О. Маврін, Д.В. Бурім, К. 2006, с. 5.

⁴ Див.: *Павло Степанович Сохань (До 70-річчя від дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності)*, упоряд. О. Семець, О. Крук, К. 1996, с. 18–54; *Павло Степанович Сохань. До 80-річчя від дня народження та 50-річчя науково-педагогічної діяльності*, упоряд. О.О. Маврін, Д.В. Бурім, К. 2006, с. 12–52.

⁵ П.С. Сохан, *Очерки по история на украинско-българските връзки*, Софія 1979.

⁶ П. Сохань, *До історії українсько-болгарських зв’язків ІХ–ХІV ст.*, Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Вип. III: збірка наукових праць, присвячена 150-літтю з дня народження Єгора Кузьмича Редіна (1863–1908), відп. ред. д. іст. наук, проф. Ю.А. Мицик; упоряд. Д.С. Гордієнко, В.В. Корнієнко, К. 2013, с. 532–553.

⁷ І.М. Кулинич, А.К. Мартиненко, [Рец.:] П.С. Сохань. *Очерки истории украинско-болгарских связей*. К., “Наукова думка”, 1976, 290 стор., Вісник Академії Наук Української РСР 4 (1977) 107; С.І. Сидельников, [Рец.:] П.С. Сохань. *Очерки истории украинско-болгарских связей*, изд-во “Наукова думка”, К., 1976, 292 с., УІЖ 2 (1977) 149; А. Райкова, [Рец.:] П.С. Сохань. *Очерки истории украинско-болгарских связей*, Издательство Наукова думка, Киев, 1976, 289 с., Исторически преглед 3 (1977) 135; Д. Б. Мельцер, [Рец.:] П.С. Сохань. *Очерки истории украинско-болгарских связей*. Киев, 1976. 290 с., Советское славяноведение 5 (1978) 108.

Як відомо, на цю монографію позитивно відгукнулась критика як у СРСР⁸ та в Україні⁹, так і в Болгарії¹⁰.

Відмітили рецензенти і нерівномірність праці, при цьому до краще опрацьованих віднесено й розділ “Етнокультурна спорідненість та історичні зв’язки давньоруської і давньоболгарської народностей”¹¹, як відмітив Д. Мельцер, “у книзі вдало відтворена картина далекого минулого, коли закладались основи дружби слов’янських народів”¹².

Проте, найбільше несприйнятною виявилась російська критика. Для С. Нікітіна, “задум автора був добрим, багато що в книзі вдалося, але загальне враження від неї знижують ... недоліки”¹³, і основним недоліком є україноцентричний підхід автора. Так, з позиції російського радянського рецензента є неприйнятним використання терміна “Україна” щодо всього хронологічного часу та географічного обширу. Наприклад, Україна викликала непорозуміння для С. Нікітіна, який не міг збагнути, як це “в одному місці дано примітку, що слово “Україна” вперше вжито у літопису в 1187 р. у значенні окраїнних земель Переяславського, Галицького і Волинського князівств (стр. 29) і що “пізніше” (коли? – С. Н.) ця назва переноситься на всю нинішню територію України. Немає чіткості в цьому сенсі і в дальшому викладі”¹⁴. На думку С. Нікітіна, Україна до жовтневого перевороту в Петрограді 1917 р. протягом всієї історії була лише частиною “то Київської Русі, то Речі Посполитої, пізніше Руської держави, а згодом Російської і Австрійської імперій”¹⁵. При цьому російського дослідника не дивує його власна суперечність, адже частиною Київської Русі були російські землі, українські ж склали ядро Київської держави, так само й такого утворення, як “Руська держава” юридично ніколи не існувало, а було Московське царство, повного входження до складу якого українських земель також ніколи не було. Україна була інкорпорована лише до складу Російської та Австрійської імперій. Окрім того серед держав, “до складу яких входила Україна” в різні історичні періоди, рецензент пропустив Польське королівство та Велике князівство Литовське, Угорське королівство та Османську імперію тощо.

⁸ С.А. Никитин, [Рец.:] П.С. Сохань. *Очерки истории украинско-болгарских связей*. Киев. Изд-во “Наукова думка”. 1976. 290 стр. Тираж 1500. Цена 1 руб. 71 коп., Вопросы истории 6 (1978) 154–156; Д.Б. Мельцер, *Op. cit.*, с. 107–108.

⁹ І.М. Кулинич, А.К. Мартиненко, *Op. cit.*, с. 107–108; С.І. Сидельников, *Op. cit.*, с. 148–151.

¹⁰ А. Райкова, *Op. cit.*, с. 135–139.

¹¹ С.А. Никитин, *Op. cit.*, с. 154.

¹² Д. Б. Мельцер, *Op. cit.*, с. 107.

¹³ С.А. Никитин, *Op. cit.*, с. 156.

¹⁴ *Ibid.*, с. 154.

¹⁵ *Ibid.*, с. 155.

Цілком зрозуміло, що для П. Соханя як українського дослідника, позбавленого великодержавних комплексів, ці моменти були цілком очевидними, як і для його болгарської рецензентки¹⁶.

С. Нікітін закидав П. Соханю і “нечітке вживання” понять “Відродження” і “Національне відродження”, “адже західноєвропейське Відродження розглядається насамперед як явище культурного розвитку, як відродження античної традиції. Зовсім інший зміст у терміна “національне відродження”¹⁷. Для рецензента, “національне відродження” характеризує лише рух народів, що були підкорені Османською чи Австрійською імперіями, і не може бути віднесено до поневолених Росією народів, серед них і українців. Натомість українські рецензенти І. Кулинич та А. Мартиненко ці сюжети віднесли до позитивних сторін праці П. Соханя¹⁸. З іншого боку, С. Нікітін слушно наголошує, що західноєвропейського Відродження Росія не знала¹⁹, однак рецензент тенденційно переносить російську дійсність на українську, хоча в українській історії та культурі ренесанс представлений досить широко, адже на той час Україна жила спільним життям із західноєвропейським світом. І тому повним непорозумінням звучать слова С. Нікітіна, що протягом XVII–XIX ст. “українська культура перебувала на початковій стадії свого розвитку – обставина, яку автор (П. Сохань – Д.Г.) враховує не повною мірою”²⁰. І такими російськими великодержавними пасажами сповнена вся рецензія С. Нікітіна, основна ідея якої зводиться до того, що книга хоча й “корисна”, її автор хибно розуміє “русскую” історію.

При цьому сам рецензент демонструє свою повну необізнаність й з історією західноєвропейського Ренесансу, перші паростки якого – передвідродження – дало саме Друге Болгарське царство. Однак, впливи Болгарії на Україну цього періоду у російській і постросійській історіографії, як правило, розглядаються у рамках так званого “другого південнослов’янського культурного впливу”, про що, однак, пише і П. Сохань²¹.

Власне монографія Соханя була продовженням його ж брошури “Вогонь вічної дружби” (К. 1958) і першим дослідженням П. Соханя з історії україно-болгарських відносин доби середньовіччя. І це при тому, що на час появи монографії, як відмічає сам автор, такі дослідження вже

¹⁶ А. Райкова, *Op. cit.*, с. 135.

¹⁷ С.А. Никитин, *Op. cit.*, с. 155.

¹⁸ І.М. Кулинич, А.К. Мартиненко, *Op. cit.*, с. 107.

¹⁹ С.А. Никитин, *Op. cit.*, с. 155.

²⁰ *Ibid.*

²¹ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, К. (Наукова думка) 1976, с. 35; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 551.

були щодо, наприклад, зв'язків з Болгарією Молдови²², Білорусі²³, Вірменії²⁴ та низки інших регіонів СРСР²⁵.

Безпосередньо середньовічні сюжети П. Сохань опрацьовує переважно на радянській історіографії, насамперед на працях М. Тихомірова²⁶ та С. Державіна²⁷, однак до дослідження активно залучає й нетолеровану в СРСР “буржуазну” історіографію, відтак приходиться до оригінальних висновків з тих чи тих дискусійних питань україно-болгарських зв'язків зазначеної епохи. І попри те, що з часу появи монографії, з 1976 р. значно збагатились новими дослідженнями як українська, так і болгарська історіографії, “і на сьогодні можна констатувати, що відносини України-Русі з Болгарією доби середньовіччя в науці не займають того місця, яке вони мали в дійсності, поступаючись темі як болгаро-візантійських, так і русько-візантійських відносин”²⁸. Цей висновок дослідника залишається актуальним і він же актуалізує й потребу аналізу доробку П. Соханя у сфері української медієвістики.

Пристаючи до розкриття теми, Сохань чітко окреслює ті фактори, що протягом віків зближували Україну та Болгарію і, відповідно, дають йому змогу говорити про тривалість цих зв'язків. До таких “об’єктивних” факторів автор відносить спільність історичних доль, спорідненість мови, культури, побуту, суміжність земель та подібність природних умов²⁹, що було підтримано й болгарською рецензенткою Анною Райковою³⁰.

При цьому український дослідник чітко зазначає, що він прослідковує історію взаємозв'язків не держав, а саме народів, з самого початку їх етногенезу – з доби раннього середньовіччя, з доби як слов'янської колонізації, так і великого переселення народів, при цьому “етнічні компоненти, з яких формувались ці народності, багато в чому співпадали”³¹.

²² Я.М. Копанский, С.А. Медиевский, М.А. Мунтян, К.А. Поглубко, *Листая летопись дружбы*, Кишинев 1970.

²³ Д.Б. Мельцер, П.З. Савачкін, *Беларусь і Балгарыя – дружба, супрацоўніцтва, братэрства*, Менск 1973.

²⁴ С.В. Овнанян, *Армано-болгарские исторические связи и армянские колонии в Болгарии во второй половине XIX в.*, Ереван 1968.

²⁵ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 9.

²⁶ М.П. Тихомиров, *Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в.*, Славянский сборник, Москва 1947.

²⁷ Н.С. Державин, *Болгарские колонии в России*, Петроград 1915, т. II; Н. Державин, *История Болгарии*, Москва; Ленинград 1945, т. I; Н.С. Державин, *Племенные и культурные связи болгарского и русского народов*, Москва; Ленинград 1944.

²⁸ П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 533.

²⁹ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 5; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 533–534.

³⁰ А. Райкова, *Op. cit.*, с. 135.

³¹ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 12; див. також: П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 534.

Такий висновок вчений робить на основі повідомлень візантійських істориків Йордана та Прокопія Кесарійського, за якими слов'яни, що заселили Балканський півострів, до того займали простори між Дніпром і Дністром, отже походили з української території³². Долучаючи археологічний матеріал українського степу, П. Сохань приходиться до ще більш чіткого висновку, що “два етнічні елементи – слов'янський і протоболгарський стали, хоча і в різній мірі, складовими частинами як давньоболгарської народності, так і давньоруської, що населяла територію сучасної України”³³. Висновок контрверсійний, однак важливим є відхід вченого від моноетнічного підходу у формуванні української нації, включаючи до її етногенезу як тюркські (протоболгарські), так і іранські (скіфські та сарматські) елементи, безумовно на основі домінантного слов'янського етносу.

Проте на сьогодні не можна прийняти думку П. Соханя про паралельність у часі державотворення в обох народів, що він відносить на VII ст.³⁴ Безпосереднє сусідство з Візантією сприяло й швидшому державоутворенню у болгар, порівняно з віддаленими українцями. Тому, якщо болгари творять першу свою державу наприкінці VII ст., то українська перша держава буде створена Володимиром Великим лише наприкінці X ст.³⁵ Без утворення київського форпосту в Середньому Придніпров'ї, як мінімум до другої половини IX ст. не міг функціонувати і відомий “шлях з варяг у греки”. Відтак згодом П. Сохань прийшов до зваженішого висновку, що “загалом розквіт і занепад Першої болгарської держави дещо випереджав Україну-Русь”³⁶.

З точки зору середньовічної болгарської і української культури перспективним є підхід Соханя щодо дослідження крило-методіївського питання. Одрозу варто відмітити, що ці сюжети викликали несприйняття

³² П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 13; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 534.

³³ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 13; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 534. Цей висновок був цілком підтриманий рецензентами: І.М. Кулинич, А.К. Мартиненко, *Op. cit.*, с. 107.

³⁴ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 14; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 534.

³⁵ Д. Гордієнко, *Володимир Святий – творець першої Української держави*, Святий рівноапостольний Володимир – творець Української Держави: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю упокоєння святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира, Хрестителя Руси-України, мученицької кончини святих страсотерпців благовірних князів Бориса і Гліба та 900-ліття перенесення їхніх святих мощей / [під ред. д. богосл. н., проф., митроп. Переяслав-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка), д. іст. н. Г.В. Папакіна та ін.], К. 2015, с. 88–104.

³⁶ П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 536.

російського рецензента С. Нікітіна, який закидає П. Соханю, що той окреслює Кирила та Методія “болгарськими просвітителами”, “хоча загально-новідомо, що проповідь християнства в Болгарії вели не самі слов’янські просвітителі, а їхні учні”³⁷. Однак не лише в культурі середньовічної Болгарії, а і в культурі середньовічної та ранньомодерної України Кирило та Методій сприймалися як власні національні просвітителі, що знайшло своє відображення як у храмових розписах, наприклад Кирилівської церкви в Києві³⁸, так і в “Патериконі” Сильвестра Косова³⁹. Тому цілком природно, що болгарські⁴⁰ та українські рецензенти високо оцінили ці сюжети, відмітивши, що “після створення болгарськими просвітителами Кирилом і Мефодієм слов’янської азбуки, яка відіграла видатну роль у культурному і загальноісторичному єднанні всіх слов’янських народів, і прийняття християнства в Першому Болгарському царстві та у Київській Русі”⁴¹.

Серед найдискусійніших питань кирило-методіївського питання, є дилема, які ж “письмена” бачив Кирило в Корсуні близько 860 р. П. Сохань наводить палітру концепцій і пропонує досить обережний висновок, що до приходу в Корсунь Кирила, там уже були якісь, “ймовірно, початкові, елементи слов’янської писемності”⁴². Якщо прийняти панівну в західній медієвістиці точку зору про створення Кирилом саме глаголиці, а не кирилиці, така ймовірність є цілком реальною. Попри те, що Сохань, хоча прямо й не пише, притримується позиції про створення Кирилом кирилиці, однак його теза, що перебування Кирила в Криму “сприяло створенню Кирилом і Методієм тієї слов’янської абетки, яка лежить в основі всіх сучасних слов’янських мов”⁴³ не є безпідставним. Очевидно, що слов’янські апостоли у своїй місійній діяльності використовували як штучну глаголицю, так і адаптовану до слов’янської фонетики кирилицю. Також, як для української історіографії, оригінальним і перспективним є розвиток Соханем висуненої болгарським дослідником Б. Ангеловим⁴⁴ думки, що в основі кирило-методіївської абетки лежала “книжка українська мова того часу”⁴⁵.

³⁷ С.А. Никитин, *Op. cit.*, с. 156.

³⁸ І. Марголіна, В. Ульяновський, *Київська обитель святого Кирила*, К. 2005, с. 112–117.

³⁹ Н. Сінкевич, “Патерикон” Сильвестра Косова: переклад та дослідження пам’ятки, К. 2014, с. 265.

⁴⁰ А. Райкова, *Op. cit.*, с. 135.

⁴¹ С.І. Сидельников, *Op. cit.*, с. 149.

⁴² П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 17.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Див.: Б. Ангелов, *Из историята на руско-българските литературни връзки*, София 1972.

⁴⁵ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 73.

Вагомим чинником життєдіяльності панівних в Україні русів була зовнішня торгівля. Природно, що контрагентами русів, а також очевидно й місцевих, принаймні впливовіших і заможніших слов'янським купців, була торгівля не лише з Візантією, а й з Болгарією, що здійснювалась по тому ж шляху “з варяг у греки”, що підтверджується і археологічними джерелами⁴⁶. Важливого значення торгівельним зв'язкам по шляху “з варяг у греки” надає й П. Сохань. Торгівля, у свою чергу, впливала і на політичну взаємодію обох країн. Відтак, слідом за Ю. Венелінім⁴⁷, Сохань припускає можливість існування договору між київським князем Олегом та володарем Болгарії Симеоном, спрямованого проти Візантії.

“В усякому разі, без такої домовленості дійсно важно уявити можливість походу великого війська Олега через болгарські території до Константинополя, як і доцільність цього походу для Олега, якому, власне, він нічого не давав. Натомість болгарський цар Симеон, що на той час наполегливо домагався перемоги над Візантією і захоплення константинопольського престолу, цілком природно міг використати дружню допомогу київського князя в досягненні своїх цілей”⁴⁸.

Безумовно, київський володар мав власні інтереси в поході, однак залежність виправи Олега від порозуміння з болгарами, артикульоване П. Соханем, зберігає свій евристичний потенціал для дальших досліджень міжнародної політики в регіоні в першій половині X ст.⁴⁹

Значну дискусію в медієвістиці викликає постать княгині Ольги. Серед дискусійних питань її життєдіяльності важливе місце займає проблема походження княгині. Традиційно місцем її народження вважається Псков, що прямо зазначено в літописах⁵⁰. Однак, у 1888 р. у часописі “Русская старина” архимандрит Леонід опублікував уривок літопису з паперів графа А. Уварова, названий ним “Володимирським”⁵¹. Цей літопис

⁴⁶ D. Gordiyenko, *The Byzantine-Bulgarian Confrontation in the first Half of the 10th Century and Kyivan Rus'*, *Byzantinoslavica*, v. LXX, no. 1–2 (2012) 157.

⁴⁷ Ю.И. Венелин, *Критические исследования об истории болгар*, Москва 1849, с. 205–217.

⁴⁸ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 19; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 537–538.

⁴⁹ Див.: Д. Гордієнко, *Русь і Візантія в період другої війни Симеона Болгарського*, Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів, т. 24, К. (Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України) 2012, с. 12–13, 15.

⁵⁰ *Повесть временных лет. По Лаврентьевской летописи. 1377 г.*, под ред. В.П. Адриановой-Перетц, Москва; Ленинград 1950, с. 220; *ПСРЛ*, т. II: *Ипатьевская летопись*, Москва 1962, ст. 21, та інші.

⁵¹ Леонид, архимандрит, *Откуда родом была святая великая княгиня русская Ольга? Приложение: Отрывок древнего русского летописца (Владимирского) второй половины XV века (862–1174 года). Летопись Русская земля, Русская старина*, т. 59 (Москва 1888) 223.

датується другою половиною XV ст. На сьогодні він зберігається в Державному історичному музеї в Москві, в одному зі збірників Уварівської колекції за № 206. Вдруге зазначений уривок був опублікований М. Тихомировим⁵², а згодом болгарською дослідницею Р. Павловою⁵³, яка, проте, датувала його XVI-им ст.

У цьому “Володимирському літописці” події X ст. висвітлюються в дуже стислому вигляді, однак дослідників привернув запис, що Ігор взяв дружину Ольгу “в болгарах”. П. Сохань намагається поєднати повідомлення літописів про походження Ольги з Плескова з повідомлення “Володимирського літописця” про походження її з Болгарії. Враховуючи, що списки “Повісті временних літ” збереглися у пізніших літописних зводах, вчений припускає

“що і в першій, що не дійшла до нас, редакції “Повісті временних літ” також було написано “из Плескова”, а не зі Пскова, і під цим Плесковим мався на увазі не руський Псков (чи Плесков), а перша болгарська столиця – місто Плиска”⁵⁴.

На думку П. Соханя заміна Плиски на Псков була зумисною, чим літописець хотів підкреслити місцеве походження першої руської святої⁵⁵. Враховуючи, що Болгарія офіційно запровадила християнство ще 865 р., за концепцією дослідника, Ольга мала бути народжена від християнських батьків і тому не могла охреститися в київський період свого життя. Однак, аргумент “мовчання” Константина Порфиrogenета про її охрещення⁵⁶ не може бути прийнятим, адже саме опис прийомів Ольги в імператора у творі Константина VII “De ceremoniis” (II, 15) і підтверджує факт охрещення київської княгині в Константинополі в ніч з 17 на 18 жовтня 957 р.⁵⁷ На жаль, П. Сохань жодними джерелами не підкріпив і свою концепцію щодо згаданого у Константина священика Григорія.

Безумовно, можна погодитись з М. Тихомировим, на якого покликається П. Сохань, що “з точки зору історичної ймовірності, приведення

⁵² М.Н. Тихомиров, *Малоизвестные летописные памятники*, Исторический архив, кн. VII (Москва 1951) 208–209.

⁵³ Р. Павлова, *Нов Владимирски летописец*, Език и литература 5 (1980) 1–11.

⁵⁴ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 21; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 539.

⁵⁵ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 21; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 540.

⁵⁶ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 21.

⁵⁷ Д. Гордієнко, *Княгиня Ольга: дискусія навколо хрещення*, Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Збірка статей на пошану д. іст. наук, проф. Н.М. Нікітенко, від. ред. д. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України П.С. Сохань; упоряд. Д. Гордієнко, В. Корнієнко, К. 2011, с. 45.

дружини до Ігоря з болгарського міста Плискова більш зрозуміле, ніж поява Ольги із Пскова, про який більше нічого не відомо в X ст.”⁵⁸. Проте, з точки зору середньовічної ментальності, немислимим було одруження поганського князя Ігоря з донькою християнського володаря Симеона, як і з його небогою, що підтримується болгарською історіографією⁵⁹. Можна припустити, що Ігор також був охрещений, що припускав М. Брайчевський. Враховуючи, що можливо й Олег був охрещений⁶⁰, така ймовірність зростає. Однак, 1) жодними джерелами це не підтверджено; 2) ймовірність одруження номінального християнина (адже похований Ігор як поганин, літопис згадує насипану над ним могилу) з донькою претендента на візантійський престол Симеона мало ймовірна і 3) син Ольги та Ігоря Святослав був ревним поганином, відтак, навіть “номінальні” християнські симпатії батька і прямі напучування матері на нього не мали жодного впливу. Проте, артикульоване П. Соханем питання про болгарське походження Ольги залишається відкритим і зберігає свій евристичний потенціал.

Варто відмітити, що з позицій російської історіографії походження Ольги зі Пскова “не може викликати сумнівів”⁶¹, позаяк, як наголосив А. Карпов, “болгарську” версію походження княгині Ольги підтримують “лише болгарські історики Нового часу”⁶², чим чітко продемонстрував необізнаність з дослідженням П. Соханя. Окрім того, саму критику концепції архімандрита Леоніда А. Карпов проводить за працею В. Рички⁶³, хоча останній також ігнорує дослідження П. Соханя з цього питання.

У контексті “віковічної дружби” складність являло дослідження й інтерпретація болгарського походу Святослава. Лише “вимогами часу”, політикою “дружби народів” можна пояснити артикульовану “бойову співдружність” двох народів, адже похід Святослава на Болгарію в дійсності був кампанією на підтримку Візантії проти Болгарії. Відтак дослідник оминає приклади жорстокого поводження київського князя з болгарами, натомість

⁵⁸ М.П. Тихомиров, *Исторические связи русского народа с южными славянами...*, с. 139; П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 22; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст.*, с. 540.

⁵⁹ Т. Сабев, *Болгарский вклад в церковно-культурный расцвет Киевской Руси*, Тысячелетие крещения Руси: Материалы международной церковно-исторической конференции (Киев, 21–28 июля 1986 года), Москва 1988, с. 75.

⁶⁰ А. Домановський, *Князь Олег і прийняття християнства: причинки до питання і спостереження у візантійському контексті*, Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. Збірка статей на пошану д. іст. наук, проф. Н.М. Нікітенко, від. ред. д. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України П.С. Сохань; упоряд. Д. Гордієнко, В. Корнієнко, К. 2011, с. 195 sq.

⁶¹ А. Карпов, *Княгиня Ольга*, Москва (Молодая гвардия) 2012, с. 16.

⁶² *Ibid.*, с. 278, прим. 4.

⁶³ Див.: В. Ричка, *Княгиня Ольга, К. (Альтернативи)* 2004, с. 55–60.

відмічає спільні акції болгар та воїнів Святослава проти візантійців⁶⁴ чи інших народів, наприклад печенігів, що загалом для середньовіччя не було чимось екстраординарним і підкорені/завойовані народи могли вступати до лав війська завойовника. Проте і на сьогодні в медієвістиці Балканська кампанія Святослава залишається малодослідженою, перебуваючи в полоні заідеалізованих підходів радянської історіографії⁶⁵.

Також дискусійним у джерелознавстві є питання ідентифікації Нестором⁶⁶ дружини Володимира, матері Бориса і Гліба болгаркою. На жаль, дослідник зосередився лише на питанні цієї ідентифікації у “Житті Бориса і Гліба” і її відсутності в інших джерелах⁶⁷, як і у випадку з княгинею Ольгою, пояснюючи це прагненням вітчизняних книжників “націоналізувати” походження перших руських князів Бориса і Гліба. Очевидно, що матір’ю Бориса і Гліба була Анна Порфирогенетка⁶⁸ – сестра візантійських імператорів Василя II і Константина VIII, чому ж її літописець окреслив як болгарку П. Сохань на жаль не пояснює. Однак, для дальших досліджень важливим є наголос на заміні візантійки саме на болгарку⁶⁹.

Безпосередньо з болгарськими землями межувало Галицьке, згодом Галицько-Волинське князівство, на що звертає увагу й П. Сохань⁷⁰. У цьому контексті оригінально дослідник пояснює повідомлення літопису про прагнення Василька теребовлянського 1097 р. взяти дунайських болгар та переселити їх у себе⁷¹. Практика переселення народів відома з літописів, що зумовлювалось як ослабленням конкурентів, так і посиленням власної бази оподаткування. Проте Сохань не виключає й прагнення Василька не захопити болгар,

“а звільнити їх від візантійського панування і поселити на своїй території, на іншому березі Дунаю, що, проте, окремі болгари самі вже робили, втікаючи від візантійського панування”⁷².

⁶⁴ П. С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 15, 18, 24; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 542.

⁶⁵ Див.: А. Н. Сахаров, *Дипломатия Святослава*, Москва (международ. отношения) 1982, с. 101–183; А. Королев, *Святослав*, Москва (Молодая гвардия) 2011, с. 132–158, 185–257.

⁶⁶ Див., напр.: С. Богуславський, *Пам’ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба*, К. 1928, с. 49 та ін.

⁶⁷ П. С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 27.

⁶⁸ Н. Никитенко, *Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской. Историческая проблематика*, К. (Слово) 2004, с. 107–174; Н. Нікітенко, *Від Царгорода до Києва*, К. (Дельта) 2007.

⁶⁹ П. С. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 544.

⁷⁰ П. С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 28; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 545.

⁷¹ П. С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 28; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 545.

⁷² П. С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 28; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 545.

Відтак, дослідник припускає і участь українського біглого населення, так званих берладників у визволенні Болгарії від візантійського панування – утворенні Другого Болгарського царства⁷³. Дослідник відмічає співпадіння в часі відродження Болгарської держави та появи першої літописної згадки назви “Україна” під 1187 р.⁷⁴ Утворення Другого Болгарського царства активізувало й болгаро-українські взаємини. Саме за підтримки галицького князя Іван Асень II у 1217 р. повернув собі болгарський престол. Після монгольської навали на Україну, князь Яків Святослав знайшов притулок у Болгарії, де, як показує П. Сохань, відіграв помітну політичну роль⁷⁵. Зупиняється дослідник і на ролі сина чернігівського князя Михайла Ростиславі, одруженому з донькою угорського короля Бели IV, у болгаро-угорських відносинах⁷⁶.

Як було відзначено, насамперед суміжне розташування українських та болгарських земель зумовлювало контакти між двома країнами, а на низовому рівні вони були безперервними. Природно, що Болгарія як країна, порубіжна з Візантією, на кінець X ст. перебувала на значно вищому культурному розвитку, ніж Україна. Проте для української культури ця першість сусідньої Болгарії зіграла позитивну роль. Маючи подібну мову, саме Болгарія і болгари стали джерелом поширення книжності і грамотності в Україні одразу по запровадженню Володимиром Святим християнства.

Зупиняючись на окремих писемних пам’ятках, П. Сохань наголошує, що відомий “Ізборник Святослава” 1073 р. готувався на основі подібного “Ізборника царя Симеона”, при цьому лише “Ізборник” 1076 р. був створений “давньоруськими упорядниками на загальнослов’янському ґрунті, однак з елементами особливостей давньоруського суспільства”⁷⁷.

Однак, П. Сохань справедливо відмічає не лише поширення болгарської писемності в Україні, а й давньоукраїнської в Болгарії. Безпосередньо дослідник відзначає поширення в Болгарії житій Ольги, Бориса та Гліба, Теодосія та Антонія Печерських тощо⁷⁸. Важливим є наголос

⁷³ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 29; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 546.

⁷⁴ П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 546.

⁷⁵ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 30; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 547.

⁷⁶ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 30; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 547.

⁷⁷ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 32; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 549.

⁷⁸ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 33; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 549.

Соханя на поширенні міжкультурної взаємодії на низовому рівні, на рівні міжособистісних контактів діячів культури України та Болгарії. Одним з таких місць зустрічей, на слушне припущення дослідника, були Атонські монастирі, що вже на XI ст. стали центром східнохристиянської культури і де на той час вже були як болгарські, так і українські монастирі. “Джерела свідчать, наприклад, про те, що руський монах Атанасій Русин купив на Атоні рукописи і переписані життя Атанасія Атонського, Григорія Омиритьського та інші, які привіз із собою на Русь, а його співвітчизник ігумен Іларіон привіз з Атону “Тактікон” Ніколи Чорноризця”⁷⁹. Відмічає дослідник і зворотний рух в українських списках болгарської літератури разом з оригінальною українською літературою з України у Болгарію в пізні середньовіччя⁸⁰. Ці моменти – вплив давньоукраїнської літератури на болгарську та Атон як центр взаємодії української та болгарської культур позитивно відмітила і болгарська рецензентка А. Райкова⁸¹.

Занепад Візантії і підйом Болгарії позначився і на “національності” київських митрополитів. Так, 1352 р. київським митрополитом став слов’янин Теодорит, згодом Кипріан та Григорій Цамблак, який прислухався й “розвитку писемності в Україні”⁸². При цьому

“Розвиток літератури і писемності в цілому, зміна їх форм і змісту, що відбувалось в Україні під впливом взаємодії двох культур у XIV – на початку XV ст., позитивно відобразилось на дальшому розвитку культури обох країн”⁸³.

Природно, що окреслює П. Сохань і взаємодію двох народів у інших галузях мистецтва, насамперед архітектури та монументального живопису. Яскравим прикладом болгарських впливів в Україні є Кирилівська церква в Києві, в розписі якої присутній цілий “болгарський цикл”⁸⁴. Тому акцентована дослідником, слідом за Р. Рачевим, важливість подальших порівняльних досліджень архітектури України й Болгарії доби середньовіччя⁸⁵ зберігає свою актуальність та евристичний потенціал і до сьогодні.

⁷⁹ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 34; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 550.

⁸⁰ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 73.

⁸¹ А. Райкова, *Op. cit.*, с. 136, 137.

⁸² П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 35; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 552.

⁸³ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 36; П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 552.

⁸⁴ П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 553.

⁸⁵ П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 37.

Культура прошлого отнюдь не неизменная величина или качественно неизменная сущность. Время создает все новые «углы зрения», постоянно позволяет по-новому взглянуть на старое, открыть в нем нечто ранее не замечавшееся. Чем выше и значительнее идеи современности, тем больше мы способны увидеть и понять не замеченные ранее ценности в прошлом.

Изучение высоких памятников культуры прошлого никогда не может завершиться, замереть, оно бесконечно и позволяет бесконечно углубляться в богатства культуры. Современное постоянно обогащает прошлое, позволяет глубже в него проникнуть.

Одна из насущнейших задач — ввести в круг чтения и понимания современного читателя памятники искусства слова Древней Руси. Искусство слова находится в органической связи с изобразительным искусством, с зодчеством, с музыкой, и не может быть подлинного понимания одного без понимания всех других областей художественного творчества Древней Руси. В великой и своеобразной культуре Древней Руси тесно переплетаются, изобразительное искусство и литература, гуманистическая культура и материальная, широкие международные связи и резко выраженное национальное своеобразие.

Русской литературе без малого тысяча лет. Это одна из самых древних литератур Европы. Она древнее, чем литературы французская, английская, немецкая. Ее начало восходит ко второй половине X века. Из этого великого тысячелетия более семисот лет принадлежит периоду, который принято называть «древней русской литературой».

Литература возникла внезапно. Но скачок в царство литературы был подготовлен всем предшествующим культурным развитием русского народа. Высокий уровень развития фольклора сделал возможным восприятие новых эстетических ценностей, с которыми знакомила письменность. Мы сможем по-настоящему оценить размеры этого скачка, если обратим внимание на превосходно организованное письмо, перенесенное к нам из Болгарии, на богатство переданного нам оттуда же литературного языка, способного выразить сложнейшие политические, нравственные и философские идеи, на обилие переведенных в Болгарии и созданных в ней же сочинений, которые уже с конца X века создаются и начинают проникать на Русь. В это же время создается и первое произведение русской литературы — так называемая «Речь философа», в которой кратко рассказывалась история мира от его «сотворения» и до возникновения вселенской церковной организации.

Что же представляла собой русская литература в первые семьсот лет своего существования? Попробуем рассмотреть эти семьсот лет как некое условное единство (к различиям хронологическим и жанровым мы обратимся во второй части нашей статьи).

Художественная ценность древнерусской литературы еще до сих пор по-настоящему не определена. Прошло уже около полувека с тех пор, как была открыта (и продолжает раскрываться) в своих эстетических достоинствах древнерусская живопись: иконы, фрески, мозаики. Почти столько же времени восхищает знатоков и древнерусская архитектура — от церкви XI — XII веков до «нарышкинского барокко» конца XVII века. Удивляет градостроительное искусство Древней Руси, умение сочетать новое со старым, создавать силуэт города, чувство ансамбля. Приоткрыт занавес и над искусством древнерусского шитья. Совсем недавно стали «замечать» древнерусскую скульптуру, само существование которой отрицалось, а в иных случаях продолжает отрицаться и до сих пор.

Древнерусское искусство совершает победное шествие по всему миру. Оно признано, его высоко оценивают. Но древнерусская литература по-прежнему молчит, хотя работ о ней появляется в разных странах все больше. Она молчит, так как большинство исследователей, особенно на Западе, ищет в ней не эстетические ценности, не литературу как таковую, а всего лишь средство для раскрытия тайн «загадочной» русской души. И вот древнерусская культура объявляется «культурой великого молчания».

Между тем в нашей стране пути к открытию художественной ценности литературы Древней Руси уже найдены. Мы стоим на пороге этого открытия, пытаемся прервать молчание, и это молчание, хотя еще и не прерванное, становится все более и более красноречивым.

То, что вот-вот скажет нам сейчас древнерусская литература, не таит эффектов гениальности, ее голос негромок. Авторское начало было приглушено в древнерусской литературе. В ней не было ни Шекспира, ни Данте. Это хор, в котором совсем нет или очень мало солистов и в основном господствует унисон. Древняя русская литература ближе скорее к фольклору, чем к индивидуализированному творчеству писателей этого времени. Мы восхищаемся народным шитьем, но можем ли мы найти среди безымянных мастериц этого шитья кого-либо, кто мог бы быть угоден Джотто или Чимабуэ?

То же и в древнерусской живописи. Правда, мы знаем имена Рублева, Феофана Грека, Дионисия и его сыновей. Но и их искусство прежде всего искусство традиции и лишь

Древнерусская культура (и литература) — коллидація 3-х культур (східно-східної, західної та місцевої) — це культура Руської Церкви.

Древнерусская культура (и литература) — коллидація 3-х культур (східно-східної, західної та місцевої) — це культура Руської Церкви.

“Изборник. Повести древней Руси” (Москва 1986)

Актуальним залишається і загальний висновок П. Соханя щодо взаємодії двох народів протягом зазначеного періоду:

“спорідненість мови і взаємозв’язки болгар і русів у процесі формування їх національних культур не лише сприятливо відобразились на розвитку всіх сфер їх культур, але і на загальному історичному розвитку обох народів. Сформувавшись майже одночасно в VI–IX ст. із дуже подібних і споріднених етнічних елементів, народи Болгарії та України-Русі й у період IX–XIV ст. в соціально-економічному і культурному плані розвивались у досить тісній взаємодії та взаємовпливі”⁸⁶.

Таким чином, попри те, що Павло Степанович Сохань був фахівцем з питань нової та новітньої історії, оригінальним є і його доробок з історії україно-болгарських відносин доби середньовіччя. При цьому дослідник порушує й оригінально розв’язує низку дискусійних моментів з історії та культури України та Болгарії. Особливо важливим є наголос на взаємовпливі культур двох країн, адже, як правило, артикулюється лише болгарський вплив на українську культуру. Однак варто відмітити і те, що “Очерки...” П. Соханя не зайняли належного місця в історіографії, при цьому в російській, як правило, вони ігноруються повністю⁸⁷, а в українській використовуються побіжно. Так, В. Ричка у дослідженні про княгиню Ольгу зовсім не згадує про “Очерки...” П. Соханя⁸⁸, натомість В. Чорній у своєму посібнику “Історія Болгарії” лише вносить монографію П. Соханя у список “Вибраної бібліографії”⁸⁹. Однак використання концепцій Соханя в середньовічних сюжетах болгарської історії у праці Чорнія прямо не прослідковується.

Таким чином, підсумовуючи, можна впевнено стверджувати, що дослідник цікавився питаннями середньовічної історії та культури України та Болгарії. Окрім розглянутих праць, на це вказує значна кількість літератури з цієї проблематики в особистій бібліотеці П. Соханя, що нині зберігається в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, у Відділі зарубіжних джерел з історії

⁸⁶ П. Сохань, *До історії україно-болгарських зв’язків IX–XIV ст.*, с. 553.

⁸⁷ Див.: А.В. Назаренко, *Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв.*, Москва (Языки русской культуры) 2001; Г.Г. Литаврин, *Византия, Болгария, Древняя Русь (IX – начало XII в.)*, Санкт-Петербург (Алетейя) 2000; А.Н. Сахаров, *Дипломатия древней Руси: IX – первая половина X в.*, Москва (Мысль) 1980; А.Н. Сахаров, *Дипломатия Святослава*, Москва (междунар. отношения) 1982 та ін.

⁸⁸ Див.: В. Ричка, *Op. cit.*, с. 55–60.

⁸⁹ В. Чорній, *Історія Болгарії*, Л. (ПАІС) 2007, с. 398, поз. 130.

України ім. П.С. Соханя. Деякі книжки містять сліди вдумливого прочитання у вигляді помарок на берегах, зроблених Соханем. Наприклад, такі помарки є на берегах книжки “Изборник. Повести древней Руси” (Москва 1986). Так, дослідник-читач виділяє і ставить знак “?” біля тези Д. Лихачова, що “руській літературі без малого тисяча років”, що “вона давніша, ніж літератури французька, англійська, німецька”⁹⁰. Нічим іншим, як російським великодержавним шовінізмом таку тезу пояснити не можна. Обурює українського дослідника і визначення російським колегою “давньоруського” спадку, як надбання “русского народа”⁹¹. З цього приводу, на берегах книги П. Сохань відмічає: “*Древнерусская* культура (а література – її часть) – колыбель 3-х культур (рус[ской], укр[аинской], беларус[ской]), а не только русской”, а на наступній сторінці український дослідник пише, що “точнее термин – *древнеруська*, а не древнерусская”. При цьому П. Сохань в “Очерках...” вживає терміни “Киевская Русь”⁹² та “Древняя Русь”⁹³.

Українські середньовічні джерела – давньоукраїнські літописи, твори східних авторів, а також джерела з історії балкансько-українських культурних зв’язків починаючи з VI ст. присутні і в розробленому П. Соханем плані археографічних публікацій в Україні ще в рамках Археографічної комісії АН УРСР⁹⁴. Сохань став і першим відповідальним редактором часопису “Софія Київська: Візантія. Русь. Україна”, покликаною висвітлювати питання історії та культури Візантії, середньовічної України, візантійського спадку в українській культурі, а також історії української візантиністики та медієвістики загалом. Відтак, можна стверджувати, що П. Сохань займає й вагомe місце в історії української медієвістики.

⁹⁰ Д.С. Лихачев, *Литература древней Руси*, Изборник: Повести древней Руси, сост. и примеч. Л. Дмитриева и Н. Поньрко; вступит. статья Д. Лихачева, Москва (Худож. лит.) 1986, с. 4.

⁹¹ *Ibid.*, с. 4, 5.

⁹² П.С. Сохань, *Очерки истории украинско-болгарских связей*, с. 28.

⁹³ *Ibid.*, с. 31.

⁹⁴ Див.: О. Маврін, *Op. cit.*, с. 14–15.